अस्वीकरण

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यवहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागी, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रमाणिक हुनेछ र कार्यन्वयनको उदेष्यका लागी पनि अंग्रेजी भाषा मै जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२४] ७ एस.सी.आर. ६२ : २०२४ आईएनएससी ४८३

पञ्जाब राज्य वि. **प्रताप सिंह वेरका** (फौजदारी अपील नं. १९४३ सन् २०२४) ८ जुलाई २०२४ [सुधांशु धुलिया* र प्रसन्न बी. वराले, न्या.]

विचारणीय प्रश्न उच्च अदालतले पारित गरेको आदेशको शुद्धता जसले जिल्ला अदालतको आदेश रद्द गरेको थियो जसले प्रतिवादीलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९८८ को धारा ७/१३(२) अन्तर्गतका कसुरहरूको सुनुवाइको लागि फौजदारी कार्यविधि संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत समन जारी गरेको थियो, किनकि पी.सी. ऐनको धारा १९ अन्तर्गत स्वीकृति माग गरिएको थिएन।

शीर्षक टिप्पणी† भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९८८ – धारा १९ – अभियोजनका लागि पूर्व स्वीकृति आवश्यक – तथ्यमा, जिल्ला अदालतले प्रतिवादी-सार्वजनिक सेवकलाई पी सी ऐनको धारा ७/१३(२) अन्तर्गतका कसुरहरूको सुनुवाइको लागि फौजदारी कार्यविधि संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत समन जारी गरेको थियो – उच्च अदालतले जिल्ला अदालतको आदेश रद्द गर्‌यो किनकि धारा १९ अन्तर्गत स्वीकृति माग गरिएको थिएन – शुद्धता:

आदेश: प्रतिवादी पी.सी. ऐनको धारा २(ग) मा परिभाषित गरिए अनुसार 'सार्वजनिक सेवक' हुन् – पी.सी. ऐनको धारा १९(१) मा प्रयोग गरिएका शब्द र वाक्यांशहरूले नै यो प्रावधान अनिवार्य प्रकृतिको हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ – अदालतहरूले धारा १९ को आवश्यकताहरू पालना नगरी पी.सी. ऐनको धारा ७, ११, १३ र १५ अन्तर्गतका कसुरहरूका लागि कुनै पनि सार्वजनिक सेवक विरुद्ध फौजदारी कार्यविधि संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गतको निवेदनमा समेत संज्ञान लिन सक्दैनन् – तथ्यमा, सही प्रक्रिया अदालत समक्ष फौजदारी कार्यविधि संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत औपचारिक रूपमा निवेदन दायर गर्नु अघि अभियोजन पक्षले उपयुक्त सरकारबाट धारा १९ अन्तर्गत स्वीकृति प्राप्त गर्नुपर्ने थियो – वास्तवमा, जिल्ला अदालतले पनि पूर्व स्वीकृतिमा जोड दिनुपर्ने थियो, जुन उसले गरेन – स्वीकृतिको अभावमा सम्पूर्ण प्रक्रिया नै त्रुटिपूर्ण रहन्छ – त्यसैले, उच्च अदालतद्वारा पारित चुनौती दिइएको आदेशमा हस्तक्षेप गर्नुपर्ने आवश्यकता छैन – धारा ७, ११, १३ र १५ – फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३ – धारा ३१९। [अनुच्छेद ७, १०, ११]

- लेखक

दिलावर सिंह वि. परविन्दर सिंह [२००५] पूरक ५ एससीआर ८३ : (२००५) १२ एससीसी ७०९; *पल वर्गीज वि. केरल राज्य* [२००७] ४ एससीआर ११५५ : (२००७) १४ एससीसी ७८३; *सुरिन्दरजीत सिंह मंड वि. पंजाब राज्य* [२०१६] ५ एससीआर ६५३ : (२०१६) ८ एससीसी ७२२ – उल्लेख गरिएको।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९८८; फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३।

पूर्व स्वीकृति; सार्वजनिक सेवक; अनिवार्य प्रकृतिको।

फौजदारी अपीलीय क्षेत्राधिकार: फौजदारी अपील नं.१९४३ सन् २०२४ पंजाब र हरियाणा उच्च अदालत चण्डीगढको सीआरआर नं. २३१७ सन् २०१७ मा मिति ०२.०८.२०१८ को फैसला र आदेशबाट

विवेक जैन, डी.ए.जी., सुश्री नूपुर कुमार, अभिनव जैन, अधिवक्ताहरू अपीलकर्ताका तर्फबाट। आर.पी. नागराथ, वरिष्ठ अधिवक्ता, मनुज नागराथ, रक्तिम गोगोई, कार्तिकेय सिंह, शिवम शर्मा, एस विनोद, अधिवक्ताहरू प्रतिवादीका तर्फबाट।

फैसला सुधांशु धुलिया, न्या.

१. पञ्जाब राज्य यहाँ पञ्जाब र हरियाणा उच्च अदालतको मिति ०२.०८.२०१८ को फैसला र आदेशको विरुद्धमा अपील गरेको छ जसले जिल्ला अदालतको मिति २०.०५.२०१७ को आदेश रद्द गरेको थियो जसले प्रतिवादी प्रताप सिंह वेरकालाई फौजदारी कार्यविधि संहिता (यसपछि 'सीआरपीसी' भनिएको) को धारा ३१९ अन्तर्गत भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९८८ (यसपछि 'पी.सी. ऐन' भनिएको) को धारा ७/१३(२) अन्तर्गतका कसुरहरूको सुनुवाइको लागि समन जारी गरेको थियो।

२. मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य यस प्रकार छ कि २५.०४.२०१६ मा, प्रतिवादी-डा. प्रताप सिंह वेरका र अर्को सहअभियुक्त अर्थात् 'विकास' विरुद्ध पी.सी. ऐनको धारा ७/१३(२) अन्तर्गत

प्रहरी चौकी सतर्कता ब्यूरो, अमृतसरमा प्राथमिकी दर्ता गरिएको थियो। प्राथमिकीमा खुलाइएको थियो कि वर्तमान प्रतिवादी सम्बन्धित समयमा गुरु नानक अस्पतालमा चिकित्सकको रूपमा कार्यरत थिए जब उजुरीकर्ता-गुरविन्दर सिंहले जेलमा रहेका आफ्नो भाइको उपचारको लागि सम्पर्क गरेका थिए। उजुरीकर्ताले आरोप लगाए कि २०.०४.२०१६ मा प्रतिवादीले उजुरीकर्ताको भाइलाई आफ्नो अस्पतालमा भर्ना गर्नका लागि अभियुक्त-विकास मार्फत उजुरीकर्ताबाट रु.१०,००० घुस लिएका थिए, किनभने उनी अन्यथा कैदीको उपचार गर्न अनिच्छुक थिए। फेरि २४.०४.२०१६ मा, प्रतिवादीले बिरामीलाई थप उपचारका लागि अस्पतालमा राख्न अर्को रु.१०,०००/- माग गरे र उजुरीकर्तालाई उक्त रकम अर्को अभियुक्त अर्थात् 'विकास'लाई रु.५,०००/- का दरले दुई किस्तामा दिन भने। तथापि, उजुरीकर्ताले त्यसको सट्टा सतर्कता ब्यूरोलाई सम्पर्क गरे र सतर्कता अधिकारीहरूले दोषीहरूलाई पक्रन जाल थापे। २५.०४.२०१६ मा, अभियुक्त-विकास (वार्ड परिचर) लाई अस्पतालको पार्किङ स्थलमा उजुरीकर्ताबाट रु.५००० लिँदै रंगेहात पक्राउ गरियो। सोही दिन, प्रतिवादीलाई पनि उनको कार्यालयबाट गिरफ्तार गरियो।

३. मे २०१६ मा, दुवै अभियुक्तलाई जमानतमा रिहा गरियो। मिति २२.१२.२०१६ को आरोपपत्र पछि केवल अर्को अभियुक्त-विकासको विरुद्धमा दायर गरियो। वर्तमान प्रतिवादीलाई आरोपपत्रमा अभियुक्तको रूपमा नाम उल्लेख गरिएको थिएन।

४. तथापि, मुद्दाको सुनुवाइको क्रममा, उजुरीकर्ता-गुरविन्दर सिंहले १२.०५.२०१७ मा पीडब्ल्यू-१ को रूपमा बयान दिए र आफ्नो मुख्य परीक्षणमा उनले भने कि वर्तमान प्रतिवादीले नै घुस मागेका थिए र उनकै तर्फबाट अर्को अभियुक्त, विकासले घुसको रकम प्राप्त गरेका थिए। जिल्ला अदालतले राज्यका सरकारी वकिलको अनुरोधमा सुनुवाइ स्थगित गर्‌यो जसले त्यसपछि प्रतिवादीलाई अभियुक्तको रूपमा समन जारी गर्न सीआरपीसीको धारा ३१९ अन्तर्गत निवेदन दायर गर्न चाहन्थे। फलस्वरूप, राज्यले १८.०५.२०१७ मा सीआरपीसीको धारा ३१९ अन्तर्गत निवेदन दायर गर्‌यो, जुन २०.०५.२०१७ मा स्वीकृत भयो र डा. प्रताप सिंह वेरकालाई सुनुवाइको लागि समन जारी गरियो।

५. अभियुक्त प्रतिवादीले जिल्ला अदालतको यो आदेशलाई उच्च अदालत समक्ष चुनौती दिए जसले जिल्ला अदालतको आदेश रद्द गरिदिएको छ, किनकि पी.सी. ऐनको धारा १९ अन्तर्गत स्वीकृति लिइएको थिएन।

६. हामीले अपीलकर्ता-राज्य र प्रतिवादी दुवैका वकिलहरूलाई सुनेका छौं र हाम्रो समक्ष रहेको सामग्रीको पनि अध्ययन गरेका छौं।

७. प्रतिवादी पी.सी. ऐनको धारा २(ग) मा परिभाषित गरिए अनुसार 'सार्वजनिक सेवक' हुन् भन्ने तथ्यमा कुनै विवाद छैन। पी.सी. ऐनको धारा १९ ले अदालतहरूलाई राज्य सरकार, केन्द्र सरकार वा सक्षम अधिकारीको पूर्व स्वीकृति बिना, जस्तो पनि हुन सक्छ, धारा ७, ११, १३ र १५ अन्तर्गतका कसुरहरूको संज्ञान लिन रोक लगाउँछ। पी.सी. ऐनको धारा १९ को सान्दर्भिक अंश यस प्रकार छ:

"१९. अभियोजनका लागि पूर्व स्वीकृति आवश्यक। - (१) कुनै पनि अदालतले लोकपाल र लोकायुक्त ऐन, २०१३ (२०१४ को १) मा अन्यथा व्यवस्था गरिएकोमा बाहेक पूर्व स्वीकृति बिना धारा ७, ११, १३ र १५ अन्तर्गत सजाय योग्य कसुर सार्वजनिक सेवकद्वारा गरिएको भनी आरोप लगाइएको छ भने त्यसको संज्ञान लिनेछैन-

(क) केन्द्र सरकारको मामिलासँग सम्बन्धित रोजगारमा रहेको वा कथित कसुर गर्दाको समयमा रोजगारमा रहेको र केन्द्र सरकारको स्वीकृति बिना पदबाट हटाउन नसकिने व्यक्तिको हकमा, त्यस सरकारको;

(ख) राज्य सरकारको मामिलासँग सम्बन्धित रोजगारमा रहेको वा कथित कसुर गर्दाको समयमा रोजगारमा रहेको र राज्य सरकारको स्वीकृति बिना पदबाट हटाउन नसकिने व्यक्तिको हकमा, त्यस सरकारको;

(ग) अन्य कुनै व्यक्तिको हकमा, उसलाई पदबाट हटाउन सक्षम अधिकारीको।"

८. सरकारी वकिलले दायर गरेको धारा ३१९ (सीआरपीसी) को निवेदन स्वीकृत गर्दा जिल्ला अदालतले स्वीकृतिको प्रश्नलाई विचार गरेन। यस अदालत समक्ष पञ्जाब राज्यको तर्क छ कि सीआरपीसीको धारा ३१९ अन्तर्गत अदालतमा नै संज्ञान लिइएको हुनाले यो स्वीकृतिको आवश्यकता थिएन।

दिलावर सिंह वि. परविन्दर सिंह *[(२००५) १२ एससीसी ७०९]* मा, यस अदालतले पी.सी. ऐनको धारा १९ र सीआरपीसीको धारा ३१९ को प्रावधानहरू व्याख्या गर्दै भनेको छ:

"यो धाराले अदालतको शक्तिमा पूर्ण रोक लगाउँछ र सार्वजनिक सेवकद्वारा धारा ७, १०, ११, १३ र १५ अन्तर्गत सजाय योग्य कसुर गरिएको भनी आरोप लगाइएको छ भने यस उपधाराको खण्ड (क) देखि (ग) सम्म उल्लिखित सक्षम अधिकारीको पूर्व स्वीकृति बिना त्यसको संज्ञान लिन सक्दैन। यदि उपधारालाई समग्रमा पढिएमा, यसले स्पष्ट रूपमा देखाउँछ कि अभियोजनको स्वीकृति विशिष्ट अभियुक्तको सम्बन्धमा दिनुपर्छ र स्वीकृति दिइसकेपछि मात्र अदालतले त्यस्तो सार्वजनिक सेवकद्वारा धारा ७, १०, ११, १३ र १५ अन्तर्गत सजाय योग्य कसुर गरिएको भनी आरोप लगाइएको कसुरको संज्ञान लिने क्षमता प्राप्त गर्छ..."(अनुच्छेद ४)

थप रूपमा, पी.सी. ऐनको धारा १९ र सीआरपीसी अन्तर्गतको संज्ञानको प्रावधानहरूको सम्बन्धमा, यस अदालतले निम्न शब्दहरूमा कानुन निर्धारण गरेको छ:

"...ऐनको धारा १९ का प्रावधानहरूले सीआरपीसीको धारा १९० वा ३१९ मा निहित सामान्य प्रावधानहरू माथि अधिभावी प्रभाव पार्नेछन्। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, १९८८ अन्तर्गतको कसुरको सुनुवाइ गर्ने विशेष न्यायाधीशले सीआरपीसीको धारा ३१९ अन्तर्गतको कथित अधिकारको प्रयोग गरी अर्को व्यक्तिलाई समन जारी गर्न र उसको विरुद्ध कारबाही अगाडि बढाउन सक्दैन यदि त्यस्तो व्यक्तिको अभियोजनका लागि उपयुक्त अधिकारीद्वारा स्वीकृति प्रदान गरिएको छैन भने किनकि स्वीकृतिको अस्तित्व त्यस व्यक्तिको सम्बन्धमा कसुरको संज्ञान लिनका लागि अनिवार्य शर्त हो।"(अनुच्छेद ८)

९. ***पाउल वर्गीज बनाम केरल राज्य,(२००७) १४ एससीसी ७८३*** मा, यस अदालतले फेरि यो प्रावधानलाई दोहोर्‌याएर भन्यो: *"जसरी उच्च अदालतले दिलावर सिंह मुद्दा [(२००५) १२ एससीसी ७०९ : (२००६) १ एससीसी (क्रि) ७२७] मा उल्लेख गरिएको कुरालाई ध्यानमा राखेर सही रूपमा निर्णय गरेको छ, सुनुवाई अदालतले धारा ३१९ लाई ऐनको धारा १९ भन्दा प्राथमिकता/प्रमुखता दिनुपर्छ भन्ने निर्णय गर्न उचित थिएन, र त्यो विषय निष्कर्षमा पुगेको छ।" (अनुच्छेद ४)*

१०. पी.सी. ऐनको धारा १९(१) मा प्रयोग गरिएका शब्द र वाक्यांशहरूले नै यो प्रावधान अनिवार्य प्रकृतिको हो भन्ने कुरा स्पष्ट पार्छन्। ***सुरिन्दरजित सिंह मन्द बनाम पंजाब राज्य (२०१६) ८ एससीसी ७२२*** मा, यद्यपि यो अदालतले सीआरपीसीको धारा १९७ अन्तर्गत स्वीकृतिको मुद्दासँग सम्बन्धित थियो तर यसो गर्दा यसले माथि छलफल गरिएका दुई मुद्दाहरू सहित विभिन्न फैसलाहरूलाई उल्लेख गर्‌यो र पूर्व स्वीकृतिको प्रावधानमा जोड दियो:

"यस अदालतले घोषणा गरेको कानून माथि उल्लेखित फैसलाहरूबाट उत्पन्न भएको छ, जसले कुनै शंका छोड्दैन कि संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत र/वा विशेष कानून अन्तर्गत अनिवार्य स्वीकृति (भ्रष्टाचार निवारण ऐनको धारा १९ अन्तर्गत परिकल्पना गरिए अनुसार) सक्षम क्षेत्राधिकार भएको अदालतले अपराध (चाहे दण्ड संहिता अन्तर्गत होस्, वा सम्बन्धित विशेष वैधानिक अधिनियम अन्तर्गत) को संज्ञान लिनु अघि आवश्यक पूर्वशर्त हुनेछ। स्वीकृति प्राप्त गर्ने प्रक्रिया संहिताका प्रावधानहरू द्वारा र/वा विशेष अधिनियम अन्तर्गत अनिवार्य गरिए अनुसार नियन्त्रित हुनेछ। संहिताको धारा १९७ मा प्रयोग गरिएका शब्दहरू हुन्,

"... कुनै पनि अदालतले पूर्व स्वीकृति बिना त्यस्तो अपराधको संज्ञान लिनेछैन..."।

त्यसैगरी भ्रष्टाचार निवारण ऐनको धारा १९ को उपधारा (१) मा प्रावधान छ—

"१९. अभियोजनको लागि पूर्व स्वीकृति आवश्यक।—(१) कुनै पनि अदालतले ... पूर्व स्वीकृति बाहेक संज्ञान लिनेछैन ...."

आदेश स्पष्ट र अस्पष्ट छ कि अदालतले स्वीकृति बिना "संज्ञान लिनेछैन"। यसलाई थप व्याख्या गर्नु आवश्यक छैन। त्यसैले, अदालतले उपयुक्त अधिकारीको स्वीकृति बिना संज्ञान लिन सक्दैन। यसरी हेर्दा, हामीले प्रतिवादीहरूका तर्फबाट सिकाउ वकिलले प्रस्तुत गरेको दोस्रो तर्कमा कुनै योग्यता पाउँदैनौं कि जहाँ संहिताको धारा ३१९ अन्तर्गत संज्ञान लिइन्छ, त्यहाँ संहिताको धारा १९७ अन्तर्गत स्वीकृति (वा सम्बन्धित विशेष अधिनियम अन्तर्गत) अनिवार्य पूर्वशर्त होइन।"

११. यो कानूनको सुस्थापित स्थिति हो कि अदालतहरूले पी.सी. ऐनको धारा १९ को आवश्यकताहरू पालना नगरी, सीआरपीसीको धारा ३१९ अन्तर्गतको आवेदनमा समेत, पी.सी. ऐनको धारा ७,११,१३ र १५ अन्तर्गत गरिएका अपराधहरूका लागि कुनै पनि सार्वजनिक सेवकको विरुद्ध संज्ञान लिन सक्दैनन्। यहाँ, सही प्रक्रिया अभियोजन पक्षले सीआरपीसीको धारा ३१९ अन्तर्गत अदालत समक्ष औपचारिक रूपमा आवेदन दिनु अघि उपयुक्त सरकारबाट पी.सी ऐनको धारा १९ अन्तर्गत स्वीकृति प्राप्त गर्नु पर्ने थियो। वास्तवमा, सुनुवाई अदालतले पनि पूर्व स्वीकृतिमा जोड दिनुपर्थ्यो, जुन यसले गरेन। स्वीकृतिको अभावमा सम्पूर्ण प्रक्रिया त्रुटिपूर्ण रहन्छ। हामी उच्च अदालतको निर्णयसँग पूर्ण रूपमा सहमत छौं र त्यसैले उच्च अदालतले पारित गरेको चुनौती दिइएको आदेशमा हस्तक्षेप गर्न इच्छुक छैनौं र तदनुसार यो अपील खारेज गरिन्छ।

बाँकी आवेदन (हरू), यदि कुनै छन् भने, पनि निपटारा भएको मानिनेछ।

*मुद्दाको परिणाम: *अपील खारेज।

†शीर्षक टिप्पणीहरू तयार गर्ने: निधि जैन